

Paraules i coses: cat. i esp. «pleca» 'element de la composició tipogràfica'

Josep M. Pujol
A Joaquim Mallafrè, llenguaferit

Words! Book-words! What are you?
W. WHITMAN

Objectiu i mètode

En el present treball em proposo investigar les formes, usos i funcions de la *pleca*, element utilitzat en la composició tipogràfica (el nom del qual manca d'etimologia reconeguda, v. Coromines i Pascual, DCECH [IV: 580a]), i l'evolució de l'àmbit semàntic del substantiu que el designa en la lexicografia catalana i espanyola.

Per assolir el meu propòsit utilitzaré quatre tipus de fonts: publicacions tècniques sobre arts gràfiques pertanyents a l'«edat de plom» de la impremta (manuals de tipografia o «del caixista» en català, espanyol, anglès, francès, alemany i italià), mostres de foneries tipogràfiques, informació oral donada per professionals d'aquesta indústria, vocabularis tipogràfics especialitzats i diccionaris generals catalans i espanyols.

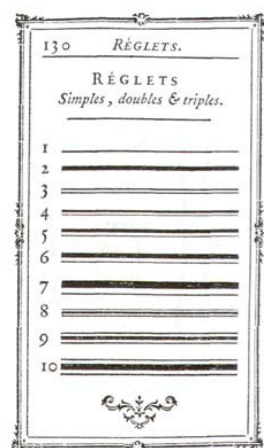
Maig de 2010
© Josep M. Pujol
© De l'edició, Pere Farrando

Respecteu els drets de l'autor: citeu-lo adequadament, no manipuleu les seves paraules i idees i no les utilitzeu amb finalitat lucrativa.

Dipòsit Legal: B-23032-2010

Els articles
de Preedicio.com

Full no periòdic dedicat a la tipografia i l'ortotipografia, disponible a l'adreça web www.preedicio.com/arti_ca.pdf.

Pleques (Fournier, *Manuel typographique*, París 1764, vol. II, mostra n.130).

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental, amb una o diverses línies gravades'

A les *Muestras* de la Biblioteca Reial de Madrid (1787) apareix la menció de la pleca, entre altres als cossos de *glosilla* [cos 7½] cursiva («para plecas de una raya 3 [matrius], [...] de plecas y corchetes 7 [punxons]»), d'*entredós* [cos 10] cursiva («de viñetas y plecas 21 [matrius]»), *lectura chica* [cos 11] rodona («12 [matrius de] plecas de una, dos y tres rayas»), *lectura mediana* [cos 11/12] cursiva («12 [matrius] de plecas de una, 2 y tres rayas»), *lectura*

gorda [cos 12] rodona («12 [matrius] para plecas de una, dos, y tres rayas»), amb altres mencions a l'*atanasia chica* [cos 13] rodona i cursiva, *atanasia gorda* [cos 13/14] cursiva i *misal* [cos 22], mentre que a *texto* [cos 14] en rodona figura només la menció de *rayas* («para viñetas y rayas 5 [matrius]»).

Aquestes simples mencions ens mostren tanmateix algunes de les característiques de la pleca: (1) formen part regular de les pòlisses i per tant són fetes amb la mateixa tecnologia i el mateix aliatge que els tipus d'impremta, (2) es fonen als mateixos cossos que els altres signes tipogràfics, i (3) poden tenir gravades una, dues o tres línies.

Les *Muestras* no inclouen cap imatge de les pleques, però ens il·lustra perfectament sobre la seva figura el *Manuel typographique* (1764) de Simon-Pierre Fournier (dit Fournier el Jove), que amb la denominació de *réglés* o *filets brisés* explica molt bé què són i ens en dóna altres precisions, com per exemple que poden fondre's d'una sola peça o poden fer-se per parts combinables:

Les *Réglets* ou *Filets brisés*, simples, doubles ou triples, gras ou maigres, tels que ceux-ci,

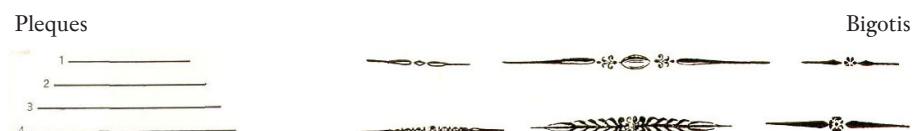
se fondent comme les Accollades, du nombre desquelles ils sont eux-mêmes. Il n'y a de différences que dans les bouts & les milieux; par conséquent, c'est la même opération pour le Fondeur: son attention principale est de bien faire filer toutes les parties. Pour la jonction, elle ne dépend pas toujours de lui, car si le Compositeur ne justifie pas sa ligne un peu serrée, ces Réglets laisseront paroître les accollades par un petit trait blanc. La même chose arrivera encore, lorsqu'ils seront un peu arrondis à chaque bout pour le service; c'est ce qui rend ces sortes de Réglets moins propres, & par conséquent moins d'usage que ceux que sont d'une seule piece, lesquels servent aussi à former des cadres. (I: 175-176)

Més endavant descriu acuradíssimament el motllo per fer-los (I: 198-206), i al volum II en dóna una mostra (n. 130).

Sigüenza y Vera es limita a citar les *plecas* o *rayas* entre el material necessari per muntar «una impremta regular» (1811, 2), sense cap explicació. *Plecas* i *rayas* es presenten aquí com a anàlegs. Cap dels dos termes no havia aparegut a Paredes (c1680), malgrat que a la seva època les *rayas* ja eren usuals.¹ Notem també que ni les mostres tipogràfiques hispàniques, ni Paredes, ni Sigüenza y Vera parlen encara d'un gallicisme que de seguida farà fortuna: *filete* (cat. *filet*) i que tendirà en francès a desplaçar *réglét* i en català i en espanyol *pleca*.

1.1. «Pleca» 'filet de proporció, espai d'imprimir' – bigoti

A mesura que avança el segle XIX, la paraula *pleca* tendeix a especialitzar-se en el sentit (restringit respecte a l'original) d'«ornament tipogràfic fos d'una sola peça», amb què coincidirà amb un altre terme: *bigote* (cat. *bigoti*), però se'n diferenciarà per la seva major simplicitat, reduïda generalment a una línia.

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

A l'extrema fi del segle XIX, Juan José Morato dóna interessants explicacions sobre les diferències entre la pleca i el bigoti a la seva *Guía*, parlant de la composició dels títols:

1. Les primeres pleques (d'una sola línia) que observo (altrament sense fer recerques específiques) són en llibres impresos a França c1540.

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.

«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

Tienen los títulos cierta *puntuación*. Hay en ellos párrafos, puntos, etc., que indican separación de materia, como en un libro los párrafos establecen distinción de asunto ó de punto de vista, y, como los puntos, indican término de un concepto y comienzo de otro nuevo.

Deben usarse, pues, las plecas y los bigotes, dando á cada uno la importancia que tiene, esto es, mayor el bigote que la pleca, pudiendo decirse que el bigote equivale á punto y aparte y la pleca a punto solo.

Sus dimensiones están sujetas á pocas reglas; una sola, y aun esa tan arbitraria, que en muchos casos no se cumple.

Pleca y bigote deben tener la tercera parte del tamaño de la línea que va sobre ellos; pero si la línea que sigue es menor ó igual á ese tamaño, se debe disminuir la longitud de la pleca.

En suma, que es de importancia el uso de estos elementos tipográficos, y que en la mayoría de los casos el buen gusto del operario será quien resuelva respecto á si convendrá emplear pleca ó bigote y acerca de la longitud que haya de dárseles. (1900, 191-192)

A part dels títols de capítol, com explica Morato, dos dels usos ornamentals característics de la pleca fins abans de la guerra Civil van ser entre el nom de l'autor i el títol a les portades dels llibres:

LLUÍS BADIA I FERRER

RUDIMENTS DE TIPOGRAFIA

PER ALS EDUCANDS DE
L'ESCOLA-OBRAJADOR
DEL GRUP BENEFIC

i per marcar la fi dels capítols:

jant aubada ab sas tintas purpurencas y suauas
alens de matinada, que las fa tornar á dins del
gorch ab gays cantadas, balancejant canyars y
jonchs y johint ab may vista alegría (3).

Morato, com s'ha vist, distingeix amb precisió entre *bigote* i *pleca*: el segon és, almenys a la seva època, més senzill i «menys important» (menys vistent) que el primer. De seguida tornarem sobre la distinció entre aquests dos elements tipogràfics.

No gaires anys després del tractat de Morato sortia a París la versió espanyola de P. Morante de la quarta edició (1904)² del divulgadíssim *Traité de l'art typographique* d'Henri Fournier. En parlar dels filets, en un passatge que procedeix sense canvis de la primera edició (1825) i romandrà inalterat fins a la darrera, H. Fournier comença declarant el següent:

Il faut distinguer deux sortes de *filets*; les uns, qui servent le plus généralement à la confection des tableaux, à la séparation des colonnes entre elles, à l'encadrement, etc.; les autres, dont le but est d'isoler différents titres consécutifs ou un titre d'avec la matière qui le suit. La forme et le but de ces deux espèces de *filets* diffèrent assez entre eux pour motiver la distinction que nous en faisons ici. (1825, 183)

En arribar a aquest passatge, el traductor hi afegeix la nota següent:

En España esta distinción está bien marcada, puesto que el segundo *filete* a que se refiere este párrafo, tiene el nombre de *pleca*, con lo cual no se necesita hacer para su descripción ninguna salvedad. (s.a., 206)

I tot seguit es descriuen amb exactitud les dues peces tipogràfiques:

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

2. Una precisió de detall: l'edició de 1904 no és la tercera, com diu Morante, sinó la quarta. La primera data de 1825; la segona és la de 1854; la tercera, la de 1870; les dues darreres (1904 i 1919), mort el seu autor, van ser revisades per Arthur Viot. L'edició espanyola no està datada, però es refereix a 1904 com una data recent.

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.

«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

Dans la première catégorie nous placerons tous les *filets* qui se fondent par lames, lesquelles se coupent à volonté. Ce sont les *filets* maigre, demi-gras, double-maigre ou gouttière, gras-maigre, triple, azuré. (1825, 183-184)

L'autre espèce de *filets* [«las *plecas*», aclareix el traductor, entre parèntesis] comprend tous ceux qui se fondent d'une seule pièce, et servent de séparations dans les titres ou dans la matière, et qui marquent les fins de chapitres ou autres divisions d'un ouvrage. Ce sont les *filets anglais*, *ombrés* et *ornés*. Ces filets sont fondus d'après une échelle de proportion, de même que les accolades. Les *filets* ombrés et ornés doivent toujours être tournés de manière à ce que le jour se trouve à la partie supérieure. Du reste, le fondeur doit savoir placer le cran en conséquence. Ces *filets* sont ordinairement fondus sur nompaille [i. e., 6 punts]; ils se justifient avec les espaces et les cadrats de ce corps, et dans le milieu de la ligne. (1825, 185; s. a., 207)

H. Fournier ens ilustra sobre un dels altres usos de la *pleca*: el de servir de coronació a la fi dels capítols o marcar certes divisions desproveïdes de subtítol al seu interior (funció que en el darrer cas comparteix amb els asteriscs, generalment en grups de tres, separats per un quadratí de blanc dintre de la mateixa línia, o bé en dues línies diferents, dos a dalt i un a baix).³

En francès, Théotiste Lefèvre no sembla conèixer cap altre terme que *filet*; no n'utilitza d'altre en descriure funcions de separació que a Espanya haurien correspost a la *pleca* (1883, 96-97), i la definició de *filet* al seu «Vocabulaire typographique» no deixa lloc a dubtes:

On appelle *filet*, tout trait, simple, double, triple ou orné, qui sert, soit à la séparation des colonnes ou à l'encadrement d'un tableau; soit à la division de certaines matières; soit comme simple ornement à la fin d'un livre, d'un chapitre, etc. Ils sont de cuivre ou de zinc, mais plus ordinairement de même métal que les caractères, et fondus en lames, ou de diverses dimensions graduées par points. (1883, 707)

Com que de fet la *pleca* és un tipus de *filet*, no és estrany que el terme genèric es presenti en comptes de l'específic —el fet també es dona en espanyol, com veurem—, però el cas és que en francès existeix una paraula precisa per designar la *pleca* d'una sola peça. Leduc dona a la *pleca* —amb perdó dels lectors— el nom de *couillard*: «Petit filet qui sert à diviser une composition, à mettre au-dessous d'un titre, ou dans le blanc d'une page courte» (1948, 480, vegeu també 50 i 183-184). El terme pertany a la llengua més col·loquial dels tallers i sens dubte era difícil d'imprimir en un manual: no seria estrany que Fournier i Lefèvre, homes d'una altra època, l'haguessin silenciats *pour ne pas heurter les bienséances*. L'encotillat Littré també l'ignora, però el Robert el recull i el documenta per primera vegada el 1866.

El nom apareix també, escrit d'una altra manera, al cos del *Nouveau manuel* de Leclerc, que en fa una descripció exacta: «Le filet très bizarrement dénommé *couyard* (?) est établi sur une justification donnée, mais l'œil n'en occupe qu'une partie (le filet anglais es quelquefois dans ce cas)» (1939, 345). I allí mateix explica també com es poden improvisar: «Des filets de cuivre établis systématiquement et des filets de plomb coupés comme on le désire, complétés de chaque côté par des interlignes ou des cadrats pour parfaire la justification, servent aussi de *couyards*».

En italià, Salvatore Landi anomena *baffo* la *pleca*, i el defineix així al *Vocabolario* que conclou el seu cèlebre tractat: «Chiamasi così quel piccolo tratto di linea [i. e., petit *filet* fi] o piccolo fregio orizzontale [i. e., petita orla de composició] che serve di ornamento tipografico in fine dei capitoli o delle varie parti d'un libro» (1917, II: 320).

El que Fournier anomena *filets anglais* —a Anglaterra se'n diuen *swelled rules*— és el que entre nosaltres és conegut amb el nom de *bigoti* (*bigote* en espanyol). Leduc explica molt bé què són: «*Filet anglais*.—C'est un ornement plutôt qu'un filet, bien qu'il remplisse le même rôle que le *couillard*; la partie ornementale se trouve au milieu et se termine de chaque côté par un simple trait» (1948, 487). En italià el *bigoti* s'anomena *fusello* (Dalmazzo 1914, 92-94; Landi 1917, II: 334-335).

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

3. En alemany s'anomenen genèricament *Schlussstücke* ('peces finals') els *bigotis* i ornaments que es col·loquen a la fi dels capítols.

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

La semblança de funcions entre la pleca i el bigoti es constata també als *Rudiments* de Lluís Badia: «*Pleca*. Filet de pocs cíceros, que té les mateixes utilitats que el bigoti, que a vegades es posa davall d'alguns títols» (1934, 33).

A la 5a edició de la *Muestra* de la foneria tipogràfica madrilenya de Richard Gans (s.d. [c1913]), les «plecas de metal para imprenta» figuren sota els «bigotes de metal de imprenta para periódicos» —que són més senzills que els «bigotes de fantasía» que ocupen la part superior de la columna— (vol. 1, s.p.). N'hi ha set models diferents, foses a 6, 8 i 12 punts, i tenen formes diverses, des de la que té forma de filet fi senzill, de dos cíceros de longitud (n.1), fins al que ara en diríem petites vinyetes passant per una col·lecció d'asteriscs de tipus diversos disposats en fila o en triangle. A la 6a edició (1922), la col·lecció de pleques («plecas de metal de imprenta») s'allarga fins a una dotzena, amb les mateixes característiques i a la pàgina titulada «Bigotes, plecas y esquinazos». Una llista de preus de la foneria barcelonina Successor d'Antoni López, datada el 15 de novembre del 1911, ofereix «plecas para periódicos, de 3 a 6 puntos».⁴

En el vocabulari del seu llibre, Vicente Martínez Sicluna, distingeix entre *pleca* i *bigote*. En tots dos casos reproduïx la definició de l'Academia: «*Pleca*: Filete pequeño y de una raya. (Vide *bigote*.)» i «*Bigote*: Línea horizontal, generalmente de adorno, gruesa por el centro y delgada por los extremos. (V. *pleca*.)» (1945, 311a). És a dir, la pleca tenia la mateixa secció en tota la seva longitud, mentre que el bigoti era una peça ornamentada, amb simetria axial: una mena de «pleca de fantasía». Uns anys abans, Badia havia estat de la mateixa opinió: «*Bigoti*. Ornament més o menys llarg, groixut del mig i que va dilatant-se per ambdós costats, el qual es fa servir en revistes i periòdics per a separar uns articles d'altres» (1934, 33).

Martínez Sicluna destaca també la funció separativa d'aquests dos elements tipogràfics i acaba d'arrodonir el quadre de les seves funcions: «Para separaciones, lo mismo en los periódicos que en la remendería, se emplean unos filetes especiales, llamados *bigotes* o *plecas*, de los cuales se funden, de plomo y de bronce, una gran variedad de tipos en diversos cuerpos y en longitudes de 2 a 20 cíceros» (1945, 40). La pleca s'utilitzava també, doncs, en la impressió de periòdics, en una època en què les gasetilles, els *sueltos* i les insercions es col·locaven un sota l'altre columna rere columna.

La resta dels tractadistes no parlen de la pleca en el cos de les seves obres. Palacios (1845; 2a ed. 1861) ni tan sols l'esmenta, mentre que Serra i Oliveres es limita a incloure el terme al vocabulari del seu *Manual* sense ser gaire explícit: «*Plecas* o *filetes de proporción*.—Rayas fundidas a diferentes cuerpos» (1852, 262). Famades copia religiosament al seu vocabulari tipogràfic la definició de Serra i Oliveres, però observo que en el cos del text, en parlar de les portades de les edicions de luxe, no utilitza la paraula en un moment en què li hauria fet falta: «Cuando hay necesidad de colocar filetes ó bigotes, se pondrá menos blanco en la parte de arriba que en la de abajo, pues de otro modo parecería que no ocupan su verdadero sitio» (1881, 52). José Giráldez en fa una descripció no menys enigmàtica que la de Serra i Oliveres per a qui no conegui l'ofici: «*Plecas*.—Filetes cortados a cíceros, ya sean de raya fina, negra, etc. (V. *espacios de imprimir*)», i al lloc de la remissió diu: «*Espacios de imprimir*.—Filetes fundidos de 2 á 6 puntos y de diversa longitud» (1888, 273b i 266b). Juan José Morato resulta ser el que s'expressa més rudimentàriament en el seu vocabulari, i es limita a reproduir Giráldez abreujant-lo encara: «*Plecas*.—Filetes cortados á cíceros» (1900, 351a).⁵

Giráldez havia pogut assimilar les pleques als *espacios de imprimir* perquè establien un espai entre blocs de text però incloïen una taca de tinta, i també en anglès de la pleca se'n diu *space rule* (Smith 1755, 126) o bé *spacing rule* (De Vinne 1904, 56). Vegem l'explicació del darrer:

Space-rules are short pieces of metal rule of hair-line face, on 2-point body, cast to even ems and ens of the regular bodies, but chiefly to bodies of 6- 8- 10- 12- and 18-point. They are made for narrow columns in which short cross-rules are needed.

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

4. Figura intercalada entre les pàgines d'un mostrari de 1904/8 conservat a la Biblioteca de Catalunya (A65—fol. —18)
5. Fins al moment de tancar aquest article no m'ha estat possible accedir als manuals de Simó (1855) ni de Bollo (1889).

En el que deu ser un dels primers catàlegs de la foneria barcelonina d'Antoni López (1869: havia obert les portes el 1864), hi figura una pàgina dedicada als «filets o espacios de imprimir». Es tracta de dues sèries de filets senzills, en dos gruixos (que em semblen d'1½ i 2 punts) i en longituds que augmenten de cícero en cícero.

Serra i Oliveres, Giráldez i Morato destaquen que eren filets que tenien una longitud determinada, d'acord amb la proporció que Morato explica, i sembla que a això respon el nom de *filete de proporción* que el primer dona com a sinònim de *pleca*.

Obsolescència de la pleca ornamental

A començament dels anys seixanta, la pleca descrita per Morato i Fournier i citada per Badia i Martínez Sicluna era ja una raresa a les impremtes. El mexicà R. Ramos Martínez es creu obligat a aclarir què és i ho fa en aquests termes:

Los correctores no tipógrafos confunden las rayas con las plecas. Éstas se emplean rara vez para separar el texto. Las que se colocan en estadillos, tablas, cuadros y trabajos comerciales se llaman rayas. Las empleadas en esta clase de trabajos son de varias clases: mediacaña, caña o de dos hilos (en México, llamadas paralelas), negras, finas, de puntillos o puntillé y azuré (rectas u onduladas). (1963, 19)

Davant d'aquest paràgraf, sobretot si es treu de context o es llegeix el llibre fragmentàriament i amb presses, un lector espanyol no gaire versat en coses d'impremta pot entendre fàcilment que Ramos Martínez, que està adreçant-se als correctors i vol distingir el guió d'un altre signe que també separa text, serà fàcil que suposi automàticament que aquest text es troba a la mateixa línia, perquè per a ell *raya* és sinònim del nostre guió (i potser això és el que ha passat alguna vegada, com es veurà més endavant). Però l'autor utilitza per al nostre guió el terme *menos*, com aclareix després ell mateix: «En tipografía se emplean los términos *menos* e *igual*, como en aritmética, porque el significado de *raya* y *dos rayas* es otro muy distinto» (118). Per a Ramos Martínez, *raya* no significa 'guió', sinó el mateix que per a nosaltres *filet*, i convé advertir que el fragment discutit pertany a la secció de l'obra en què s'explica el material que s'usa en la composició de taules i quadres estadístics.⁶ El que vol dir l'autor és doncs que, malgrat que la *raya* i la *pleca* siguin filets (altrament ni els correctors ni ningú no els haurien pogut confondre), la segona s'usa (i a la seva època això només es fa ja molt rarament) per separar blocs de text, mentre que la primera serveix per emmarcar les taules i les estadístiques i distribuir-les internament.

Jo calculo que ja abans de la guerra Civil la pleca havia començat a caure en desuetud, engolida per la crisi general dels ornaments tipogràfics a conseqüència del canvi de gustos provocat pels moviments artístics i tipogràfics dels anys 20. El testimoni de José Gutiérrez, caixista de professió i propietari de la impremta GràciaGraf (Barcelona), em sembla significatiu. El Sr. Gutiérrez, oriünd de Torrijos (província de Toledo), va aprendre l'ofici a la impremta Moreira d'aquesta localitat castellana, on va estar treballant entre 1955 i 1966, en què va traslladar-se a Barcelona. A la impremta Moreira de Torrijos, la pleca era un petit filet que es posava a la capçalera de les cartes, per separar els diversos agrupaments del text (raó social i adreça, per exemple) o a la fi. Si no n'hi havia es podia fabricar per a l'ocasió, a base d'un filet negre (d'un gruix de 2 punts) o seminegre (1½ punts) de mig cícero d'amplada als extrems del qual s'acoblaben dos petits filets fins (d'1 punt de gruix) d'1 cícero, més o menys així: — — —. En arribar a Barcelona, però, el 1966, no recordava haver vist cap pleca en ús a cap de les nombroses impremtes de la capital catalana que va tenir ocasió de freqüentar. Tal com ell l'havia conegut, la pleca era ja un element marginal, propi de les petites impremtes

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

6. Ramos Martínez estableix una jerarquització entre els diferents tipus de *raya* en la confecció dels quadres estadístics: «Cada una tiene su significado y pueden clasificarse del siguiente modo: las de mediacaña [dos traços, gruixut i fi] sólo se emplean para cerrar el molde por sus cuatro lados, ó bien sólo en la cabecera y el pie; las de caña [dos traços fins] indican mayor separación de los conceptos que aparecen en las casillas, y pudieran equipararse al punto gramatical; la negra [un sol traç, gruixut] separa conceptos más relacionados que los separados con rayas de dos hilos, y la raya fina [un sol traç, prim] divide conceptos más afines, casi similares» (19).

de províncies que retenien encara gustos i formes de treball periclitades i que sovint les havien d'improvisar amb elements comuns per tal com ja no se n'oferien als catàlegs de les fonereries.⁷

1.2. «Pleca» 'filet curt de separació entre text i notes'

Però si el tipus de pleca descrit més amunt ja fa temps que va extingir-se en els tallers de caixes, n'hi ha un altre que és encara usual en la tipografia dels llibres i que ha mantingut el nom viu almenys en el llenguatge d'alguns tallers de composició mecànica barcelonins fins als nostres dies: em refereixo a la que en els llibres, col·locada a l'esquerra, separa el text i la continuació d'una nota a peu de pàgina que ve de la pàgina anterior.

El dia 5 de febrer de 1998, en discutir a l'estudi de composició digital Fet B (Barcelona), creat per antics linotipistes de la casa Technitype, alguns aspectes de la composició d'un llibre meu, un dels tècnics em va demanar espontàniament si volia pleca a les notes o no, i a requesta meva em va explicar el significat de la paraula tal com l'acabo de donar.

L'endemà vaig consultar el terme a Víctor Igual, antic linotipista i ara propietari-gerent d'un taller de composició digital, també a Barcelona, que va assegurar-me que desconeixia cap altre significat de *pleca*, i va precisar-me que aquest filet fa el doble que l'entrada de la primera línia de les notes: normalment 3 cíceros, ja que la primera en sol fer 1½. (El manual de Martín, que desconeix la paraula *pleca* i usa aquí el terme genèric *filete*, estableix que la longitud d'aquest ve a ser «de unos tres o cuatro cíceros —mejor un cuarto o un quinto de la medida total— justificado en la parte izquierda de la línea» [1970, 51].)

Morta la seva muller, Joan Bertran, tocant gairebé a la quarantena ja, cuità a casar-se (cosa relativament corrent en aquella època) amb la seva cunyada Mariàngela, que tenia aleshores uns catorze o quinze anys.⁶

inventariats pel notari: "lo casal de ma nissaga", amb "parets de ferma tàpia", "que bruneja en santa pau / com una mora d'espígol / dessota el roure gegant" de Montserrat; les oliveres arrapades entre l'"asprés rocam" de la muntanya, i els "ceps, que amb llur pampoladissa / n'encatifen sos barrancs, / fan grunyar el trull de ma casa / i alegregen son brescat" (*ibid*).

3. Els dos petits, en canvi, apareixen en els padrons de Collbató (A.M.C.) corresponents a 1886 i 1892 com a taverner o confiter en Joan, i com a rellotger en Venanci.

A partir de la introducció de la composició mecànica, en la producció dels llibres les pleques es van tendir a fer amb linotip. Les matrius eren de contra caixa, tenien una incisió horitzontal a manera de filet fi que anava de banda a banda (és a dir, que eren obertes), s'unien per formar pleques de diferents longituds i després la línia s'acabava d'omplir amb quadratins fins a completar l'amplada de caixa de l'obra en què s'estigués treballant. Fer les pleques amb la linotip tenia molts avantatges: el material era nou cada vegada; tenien els dos extrems ben acabats, cosa que no era fàcil d'aconseguir si es tallava un filet preexistent; i sobretot, no calia acabar de completar el blanc de la resta de la línia també a mà, com hauria passat utilitzant filets tallats.

Aquest detall explicaria el fet que la paraula, amb aquesta accepció, s'hagi conservat especialment viva entre els linotipistes, malgrat que a primera vista hauria pogut semblar un terme propi més aviat del taller de caixes de les impremtes. Durant l'època en què jo havia exercit de responsable d'edició a l'editorial Seix Barral (1971/73), parlant amb els regents o els caixistes jo sempre havia anomenat amb el terme genèric *filet* aquest element tipogràfic. Martínez de Sousa en diu *filete de nota* (*Manual*, 69a).

El manual francès de Leduc, que l'anomena *filet*, remarca que té una longitud de quatre o cinc cíceros i s'estén sobre el blanc necessari per introduir-la: «Le filet néces-

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

7. Dades procedents d'una conversa tinguda el 26 d'abril del 2002.

site un blanc d'un peu plus d'une ligne entre la note et le texte. Il doit partager ce blanc en deux ; s'il ne tombe pas au milieu, il sera un peu plus fort au dessus du filet» (1948, 196).

En la impremta anglosaxona, en canvi, el filet de separació entre el text i les notes (que feia l'amplada completa de caixa) va ser combatut de primera hora:

It was an old fashion to separate the note from the text by a hair-line rule that extended the full width of the measure. Some printers used a short rule in the centre or at the left of the measure for the same purpose. These fashions now find few imitators, for there is no need of a cross-rule in a book of text and notes only. When extracts in the text are in types but little larger than the note type a cross-rule may be of service in separating notes from extracts. When notes are in half measure the cross-rule is not needed. (De Vinne 1902, 177-178)

Per això em sento inclinat a pensar que la pleca de linotip deu haver estat un invent fet a l'Europa continental.⁸ Les matrius utilitzades per obtenir-les eren les que als catàlegs de la casa Linotype es definien com *leader aligning dashes*, és a dir, 'guions de prolongació alineats', i els linotipistes espanyols els feien servir també per fer les barres de fracció horitzontals allargades dels trencats, que era un dels usos per al qual devien haver estat destinades originàriament. En catàleg n'hi havia de 2, 3, 6, i 12 punts d'amplada, amb gruixos de pèl (0,10 mm), mig punt, un punt i dos punts (*Linotype one-line specimens*, 225), però les pleques es feien amb matrius de 12 punts, i mig punt de gruix.⁹

El DRAE reconeix al *filete* (q.v.) la funció de la pleca de separació de les notes: «10. m. *Impr.* Pieza de metal cuya superficie termina en una o más rayas de diferentes gruesos, y que, en la impresión, sirve para distinguir el texto de las notas y para otros usos». Cap diccionari català, que jo sàpiga, recull a *pleca* ni a *filet* aquesta accepció (o més exactament aquesta subaccepció de *pleca*), que perviu encara en els medis professionals procedents de l'edat de plom de les arts gràfiques.

2. Avatars de «pleca» 'barra vertical o inclinada' en espanyol

En contrast amb les anteriors accepcions, un altre ordre de significats presenta la pleca —en concurrència amb el mot *barra*, tant en espanyol com en català— en posició verticalitzada com a sinònim de 'barra inclinada', 'barra, indistintament vertical o inclinada' o només 'barra vertical', amb un derivat compost: *pleca doble* (o *doble pleca*). Les característiques comunes d'aquestes accepcions de *pleca* són (a) el fet d'haver-se originat en temps relativament recents (vull dir probablement ja dintre del segle xx) i fora de les impremtes —en el món de la mecanografia, dels departaments de redacció editorials i dels tractadistes de puntuació— i (b) d'haver-se divulgat per via llibresca, sempre també fora de les impremtes, a partir dels tractats d'ortotipografia. La raó d'aquesta mutació cal cercar-la en el progressiu augment de la importància de la barra inclinada com a signe auxiliar de l'escriptura —vull dir en context alfabètic, no numèric— a partir dels seus orígens possiblement en el món de l'abreviatura i de la matemàtica i l'administració comercial. És un indicatiu de la seva tardana incorporació als signes auxiliars de l'escriptura el fet que no aparegui encara ni tan sols mencionada en un tractat tan detallat i prestigiós com va ser en el seu moment el de Melús & Millà (1939). Per això no és d'estranyar que la seva fortuna tipogràfica comenci a apuntar a l'inici de l'últim quart del segle xx. Un dia caldrà fer la història de la barra inclinada, per a la qual ja estic aplegant materials.

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

8. En relació amb això reproduïxo unes paraules de Leduc, que després de parlar de la pleca o filet de les notes afegeix: «L'idée de variété a fait emprunter aux Allemands le filet de séparation réduit au quart environ de la justification et placé à gauche» (1939, 280).

9. Agraïxo a Víctor Igual les precisions d'aquests darrers paràgrafs referides a les pràctiques professionals dels linotipistes (4.9.2001).

El primer testimoni de què dispo per a aquest nou avatar de la paraula *pleca* data del 1907, i la seva història, com es veurà, no està mancada de penombres i oscil·lacions. En aquesta data,¹⁰ el manxec Enrique Mhartín y Guix (1859-1934), «jefe de negociado honorario, oficial de 2a clase de Administración Civil, director propietario de la Biblioteca Burocrático-administrativa, taquígrafo y revisor forense de escritos sospechosos» i autor de nombroses obres de gran èxit en el seu temps sobre pràctiques administratives públiques i burocràtiques en general (Martínez Bargueño 2007), en explicar com poden imitar-se mecanogràficament els signes tipogràfics especials que no es troben al teclat de la màquina fa constar el següent:

El tanto por ciento (%), con el cerillo (°), la diagonal (/) y la o minúscula.

Los signos de *dollars, francos, chelines, libras esterlinas, liras, marcos, pesetas, pesos fuertes*, etc., los facilitará el guión sobre las letras *D, f, s, L, l, m, p y S*, respectivamente. Los de *dollars, marcos y pesos* resultan mejor cruzados con la pleca diagonal (/), y el de la *libra esterlina* con el signo igual (=). (1907, 74)

Aquesta *diagonal* o *pleca diagonal*, és a dir, la moderna ‘barra inclinada’ (que és un signe d’origen manual que la mecanografia comercial elevarà a l’estrellat), no té precedents dintre del terreny de les arts gràfiques i inaugura una mutació semàntica del terme.

Per les raons tècniques que veurem una mica més endavant, el 1907 era impossible —i ho serà fins a l’arribada de la fotocomposició— col·locar una pleca dintre d’una ratlla en una posició que no fos l’horitzontal. La *pleca diagonal* de Mhartín y Guix només pot entendre’s, doncs, com una denominació descriptiva —‘ratlla del gruix i la longitud més o menys d’una pleca però col·locada en posició diagonal’— que no pot haver estat ideada sinó per una persona externa al món dels tallers de caixes de les impremtes per descriure un signe mecanogràfic nou, per descomptat no tipogràfic.

1974: «Pleca» ‘barra inclinada o vertical’

També fora de les impremtes té lloc, força anys més tard —sense cap relació, crec, amb l’anterior— una nova derivació del significat de *pleca* en el mateix sentit. A *Ortografía y ciencia del lenguaje*, el filòleg granadí José Polo assimila dubitativament i no sense imprecisió la pleca a la barra inclinada i potser a la vertical (però la forma utilitzada a l’obra sempre és *barra*). Referint-se a la *raya* (‘guió’), diu: «[...] es decir, las rayas horizontales; las otras se llaman *barras* (también, en tipografía, *plecas*: 6-1-1): ¿habrá que decir *barras oblicuas* o *diagonales*, por contraposición a las rectas, ||, empleadas en los diccionarios para separar acepciones? Quizá sea preferible hablar, simplemente, de *barras* y que luego estas dos modalidades alternen indiferentemente como, en general, los varios tipos de comillas; o, en caso de necesidad, recurrir al adjetivo diacrítico *rectas* o *verticales* y *oblicuas*» (1974, 326).

El passatge on es remet per justificar el sentit de *pleca* com a barra inclinada o potser vertical (291) conté la citació de Ramos que he analitzat més amunt, cosa que invita a creure en una confusió, perquè Polo el reproduïx parlant de signes de puntuació, que no és el tema de què parla Ramos, com s’ha vist; en qualsevol cas, Polo no torna a esmentar la pleca (això és el que em sembla: el llibre, interessantíssim, per altra banda, de Polo, és fet en diverses tongades acumulatives que donen com a resultat una organització caòtica, agreujada perquè l’obra no té índex alfabètic de matèries).

1974: «Pleca» ‘barra vertical o inclinada’ i «doble pleca» ‘barra doble vertical’

1. «Pleca» ‘element tipogràfic ornamental’
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

Aquell mateix any, José Martínez de Sousa inclou al seu divulgadíssim *Diccionario de tipografía y del libro* les entrades següents: «*Pleca*. Filete pequeño y de una raya que se usa

10. Que té valor purament indicatiu, perquè no he pogut consultar cap de les edicions d’aquesta obra anteriors a la 5a.

para finales de capítulos, separación de títulos, etc. || Raya vertical (|) o inclinada (/) (diagonal), que se usa con el mismo oficio que la *doble pleca»; a *doble pleca* escriu: «Signo (||) que se usa en diccionarios para indicar el cambio de acepción de una palabra» (84a); a *doble raya vertical* remet a *doble pleca* i a *raya vertical* i *raya oblicua* remet a *doble pleca* (239). És clar, doncs, que per a Martínez de Sousa, el 1974, mentre que la *doble pleca* és sempre vertical, la *pleca* pot ser indistintament vertical o inclinada, com proposava Polo.¹¹

Sigui com sigui la formulació de Martínez de Sousa invitava a creure precipitadament, a partir de la remissió indiscriminada a la *doble pleca*, que la barra inclinada simple (/) és un signe emprat en els diccionaris per indicar un canvi d'accepció (que certament és una de les funcions de la barra vertical doble: ||), cosa que si ha succeït alguna vegada deu tractar-se d'un fet recent i excepcional i que no parlaria pas a favor de la competència de l'editor o l'impressor de l'obra. Com es veurà, es tracta d'una ambigüitat que el mateix autor va suprimir el 1987 però que va tenir conseqüències inesperades sobre la lexicografia tècnica espanyola posterior i la general catalana.

La nova accepció de *pleca* inclosa en aquesta obra va ser reproduïda —incompletament i sense els parèntesis que feien veure que *diagonal* era simplement un sinònim de «raya inclinada»— en versió catalana per Miquel Joseph i Mayol a *Com es fa un llibre* (1979): «Ratlla vertical (|) o inclinada (/) diagonal» (294).¹² Hi ha també en aquesta obra una entrada *doble pleca* que en la seva primera part reproduïx també literalment la definició de Martínez de Sousa i en la segona la duplica sense raó aparent: «Signe (||) que s'usa en els diccionaris per a indicar el canvi d'accepció d'una paraula. || Doble ratlla vertical» (225).

1981: «Pleca» 'barra vertical o inclinada' i «doble pleca» 'doble barra vertical o inclinada'

El 1981 la *doble pleca* va sofrir un reajustament en una altra obra, també molt divulgada: el *Diccionario enciclopédico de las artes e industrias gráficas* ja esmentat, traducció-adaptació del vocabulari d'una enciclopèdia de les arts gràfiques italiana, sota la responsabilitat d'Euniciano Martín —que onze anys abans havia estat el responsable del manual de l'Escola Gràfica Salesiana (on era professor) sense esmentar enlloc la paraula *pleca*— i L. Tapiz. En aquesta obra, la definició de *pleca* reproduïx, amb algunes inversions i substitucions sinonímiques —l'originalitat no és una virtut lexicogràfica—, la de Martínez de Sousa («Filete corto de una sola raya que se emplea en finales de capítulos, separación de títulos, etc. || Raya inclinada (/) diagonal, o vertical (|) usadas con el mismo fin que la doble pleca»), però s'hi inclou addicionalment un sorprenent article *doble pleca*: «Signo que puede adoptar forma vertical (||) o (/). Se utiliza en los diccionarios para separar las distintas acepciones de una palabra». Per a Martínez de Sousa, amb bon criteri, la *doble pleca* era només vertical; Martín & Tapiz doten de coherència total la parella *pleca* ('barra indistintament inclinada o vertical') i *doble pleca* i creen un inexistent signe doble tipogràfic (//) per a la segona denominació.

És estrany que parlant de la impremta els autors no hagin tingut en compte que la barra inclinada doble no va existir mai en la composició de caixes ni en el magatzem de les linotips o la caixa de matrius de la monotip. Si algun caixista o algun linotipista hagués volgut introduir la barra inclinada doble l'hauria hagut de fer juxtaposant dues barres inclinades simples, cosa que hauria deixat entremig un blanc desproporcionat. La barra inclinada doble es veu només en els originals mecanogràfics,¹³ feta amb dues

11. El Sr. Martínez de Sousa em comunica, a requesta meua, que va veure usada per primera vegada la paraula *pleca doble* en el sentit de 'barra vertical doble' a les instruccions per al maneig d'un diccionari de la llengua espanyola publicat per la casa Sopena que no pot precisar, uns quants anys abans de la publicació del seu *Diccionario de tipografía y del libro* (1974).

12. L'accepció que ara ens afecta apareix flanquejada per altres que no tinc documentades, ni en català ni en espanyol: «Filet d'una tira llarga, abans de ser trossejat en diversos llargs. Filets d'acer per a perforar, empremtar dobles, etc. || [...] Corondell, llengot de tall, de perforar».

13. La barra inclinada, que em sembla una icona de la modernitat del discurs escrit, mereix també que algú traci la seva apassionant i sinuosa història, i no descarto d'intentar-ho jo mateix algun dia. Els manuals del caixista, de l'art de la impremta o de la tipografia no parlen mai de la barra inclinada, ni simple ni doble, malgrat que en els originals mecanogràfics la primera es va fer freqüent; ni tan sols

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. **Avatars de «pleca»**
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

barres inclinades, on és tan sols un procediment de substitució del signe propi de la tipografia: la barra vertical doble, a conseqüència del fet que les màquines d'escriure no disposaven d'aquest signe.¹⁴

1987: *Especialització de «pleca» 'barra vertical' i «barra» 'barra inclinada'*

Però quan va aparèixer el DIEC, ja feia anys que Martínez de Sousa, segurament per desfer la asimetria entre la parella formada per la pleca simple, vertical o inclinada, i la pleca doble, només vertical —que sens dubte havia impulsat Martín & Tapiz a desfer-la desdoblant la pleca doble en una variant vertical i una altra d'inclinada—, s'havia decantat per restringir el significat de *pleca* com a 'barra vertical' i especialitzar *barra* com a 'barra inclinada' mentre eliminava la possibilitat d'equívoc del 1974 especificant en cada cas les funcions corresponents. Al *Diccionario de ortografía técnica* (1987) s'usen pertot els dos substantius en solitari, distingint curosament el seus usos, sense acompanyament adjectival en cap cas: la *pleca* és sempre vertical i la *barra* és sempre inclinada, i entre les seves funcions no hi apareix la de separar les diferents acepcions d'una paraula en els treballs lexicogràfics. En aquesta obra hi ha una entrada *pleca doble* com a 'barra vertical doble', però l'autor, amb bon criteri, no entra l'expressió *barra doble*. Notem també que les entrades *raya vertical* i *raya inclinada* del 1974 desapareixen.

Dos anys després, al *Diccionario de ortografía de la lengua española* (1996), Martínez de Sousa adverteix, s.v. *pleca*, que l'accepció 'barra vertical' no consta al diccionari de l'Acadèmia:¹⁵

La palabra *pleca* la recoge el DRAE [diccionario de la Real Academia] con la definición de «filete pequeño y de una sola raya» usado en imprenta debajo de un título o para separar dos textos. La acepción que aquí se recoge no tiene registro académico, pero la Academia emplea el signo, por ejemplo, en el ENGLE ([*Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*] 1973, 66, n. 7; 67; 108; 109, n. 11), donde lo denomina *línea vertical* y *trazo vertical*, nombres genéricos que no valen como términos concretos.

i especifica algun dels seus usos:

Tiene usos convencionales. En lexicografía suele emplearse para separar las subacepciones cuando las acepciones se separan con pleca doble. En caso de necesidad puede sustituir a la barra en la disposición de los versos en línea. (52)

Però en aquesta mateixa obra apareix per primera vegada un article dedicat a la *barra doble* amb aquesta explicació: «La barra doble tiene los mismos usos, aunque es menos empleada, que la pleca doble. En las ediciones críticas sirve para indicar el cambio de página en el original (suele acompañarse del folio correspondiente)» (102).

ho fa la darrera edició del manual de Martín, que és del 1970. Sospito que la barra inclinada va entrar en els teclats mecanogràfics a causa del seu ús en l'administració i la correspondència comercial, com altres signes (@, \$, &, = i +). A la Gran Bretanya, la barra inclinada s'anomena també *solidus* o *shilling stroke* perquè en la determinació de les quantitats en el sistema monetari britànic anterior a 1971 separava els xifres dels penics en les indicacions de preus fetes en aquestes unitats: 11/3 (també 11s. 3d.). Després va anar adquirint altres funcions, i finalment devia saltar a la tipografia.

14. Sol, autor altrament ben informat, recomana la barra inclinada doble per indicar el canvi d'estrofa en una citació de versos a ratlla seguida; l'exemple, però, mostra un conjunt format per dues barres inclinades seguides, no un signe únic de barra doble inclinada (1992, 248).

15. En efecte, l'Acadèmia continua admetent, d'acord amb l'ús, que la paraula *barra* recobreix les dues formes del signe, la vertical i la inclinada, però sense distingir les seves funcions ni admetre les formes complexes, també usals en la parla quotidiana, *barra vertical* i *barra inclinada*: «4. f. Signo gráfico vertical (|) u oblicuo (/) usado para separar». El francès actual distingeix entre *barre oblique* o *barre de fraction* i *barre verticale*; l'italià contrasta *barra* o *sbarra* (entesa, sense més, com es fa molt sovint pertot arreu com a inclinada) amb *barra verticale*; l'alemany contraposa el *Schrägstrich* (lit. 'ratlla obliqua') al *senkrechter Strich* (lit. 'ratlla vertical'), anomenat més pròpiament *Verkettungszeichen* ('signe de concatenació') en teoria informàtica; l'anglès fa servir *solidus* o *slash* per a la primera (i a la Gran Bretanya també *shilling stroke*, com ja s'ha dit) i *vertical bar* o *pipe* (aquesta darrera sobretot en contextos informàtics) per a la segona. Sobre la terminologia dels signes auxiliars més recents i els seus problemes en català, v. Pujol 2001.

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. **Avatars de «pleca»**
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

Al *Manual de estilo de la lengua española* (2000) Martínez de Sousa introdueix les denominacions compostes de *barra inclinada* com a remissió a *barra*, i *barra vertical* per enviar a *pleca*, i es revisa la *barra doble* per adjudicar-li ara una funció únicament substitutòria de la barra vertical doble: «En lexicografía puede sustituir a la pleca doble cuando se carezca de ella» (512). L'esmena millora sens dubte la definició de quatre anys abans, però hauria estat més adequat especificar que la barra inclinada doble és un procediment substitutori de la barra vertical doble no en la composició tipogràfica sinó en els originals mecanogràfics.

Finalment, al *Diccionario de edición, tipografía y artes gráficas* (2001) el mateix autor reconeix la manca de documentació prèvia de *pleca* en el sentit de 'barra vertical' i l'argumenta a partir de *pleca doble* —terme que tanmateix es troba en la mateixa situació— en el sentit de 'barra vertical doble':

Llamar *pleca* a este signo está justificado por el nombre que tradicionalmente ha recibido el mismo signo duplicado, ||, *pleca doble*. Sin embargo, las fuentes, empezando por el Diccionario académico, solo recogen como significado de *pleca* el que aquí se coloca como acepción 2, que actualmente apenas tiene uso en tipografía. Así pues, hay plena justificación para llamar *pleca* al signo que aquí se describe [...]. (351)

Excurs tècnic: la barra vertical simple o doble en les impremtes de l'edat de plom

Probablement la manca de testimonis impresos per a les denominacions *pleca* i *pleca doble* com a barres verticals es deu al fet que en els tallers de caixes de les impremtes la barra vertical simple i la barra vertical doble no tenien signe propi, ja que per als caixistes es tractava simplement de col·locar el guió o l'igual en posició dreta, cosa que podia fer-se sense inconvenient perquè tots dos signes tenien dos requisits imprescindibles perquè es pogués fer aquesta operació: es fonien en tots els cossos i tenien l'amplada d'un quadratí, és a dir, igual que l'altura del cos. Morato parla únicament de l'igual «colocado en sentido perpendicular» (15) o de «las dos rayas perpendiculares (||)» (41); Martínez Sicluna explica que en els diccionaris la separació d'accepcions es fa mitjançant «dos rayas verticales, que suele ser un signo igual (||)» (226). D'altra banda Morato explica que la manera de fer la barra simple vertical, en un dels seus usos més característics, era la següent: «No dejan de presentarse casos inopinados en la composición de bibliografías. Uno de ellos es la reproducción de portadas antiguas, en las cuales las diversas líneas van señaladas con un menos [i.e., un guió] perpendicular» (46). Théotiste Lefèvre exposa la mateixa pràctica: «On emploie encore le tiret, ainsi que le double tiret (égalité), dans les catalogues pour indiquer la coupure des lignes de certains frontispices des ouvrages anciens, que la justification du catalogue ne permet pas toujours de reproduire ligne pour ligne; mais, dans ce cas, on les place ainsi, |, ||» (1883, 56). Fixem-nos que en la pràctica de tallers, la *pleca doble* s'obtenia manipulant un signe diferent del guió, no juxtaposant dos guions verticalitzats.

La barra vertical (|) i la barra vertical doble (||) van adquirir entitat independent només quan ja no va ser possible posar un guió o un igual en posició vertical, és a dir, amb l'arribada de la linotip. La darrera edició del manual de l'Escola Gràfica Salesiana, publicat el 1970 a cura d'Euniciano Martín, diu que per separar les accepcions dels diccionaris es fa servir «el signo ||» (I: 322), sense donar-li cap nom. Amb les linotips, tant un signe com l'altre es feien amb matrius de contracaixa, és a dir, amb matrius especials que s'havien d'introduir a mà al componedor.¹⁶ L'obtenció d'una barra vertical correcta (||) per duplicació de (|) només ha estat possible amb l'arribada de la fotocomposició (en el cas d'Espanya a partir de finals dels anys seixanta) i amb la tipografia digital.

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. **Avatars de «pleca»**
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

16. Això succeïa amb les matrius comprades a la casa Simoncini S.p.A., d'Itàlia, que va ser, de molt, la principal proveïdora dels tallers de linotips espanyols des de finals dels anys cinquanta. En les matrius originals angleses o americanes utilitzades en els magatzems estàndard de 90 canals la barra vertical doble era de contracaixa, però la senzilla es duplicava amb la i llatina versaleta (*Linotype one-line specimens*, 235, 246-247).

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

És difícil trobar explicació satisfactòria al fet que la pleca pogués abandonar la seva posició horitzontal *entre línies o paràgrafs* per adquirir la vertical *dintre d'una línia*. Ja s'ha vist que els tallers de caixes de les impremtes havien disposat, des del mateix moment que la devien necessitar, de la barra vertical simple o doble mitjançant una senzillíssima manipulació de dos signes preexistents que es trobaven a totes les caixes (v., per exemple, Giráldez 1884, 10 i fig.).¹⁷ Atès, però, que la pleca d'una sola línia i el guió duïen gravada en la pràctica la mateixa figura, ¿hauria pogut succeir que s'hagués posat dreta una pleca? Difícilment, perquè la pleca no es fonia a l'amplada d'un quadrat ni existia en tots els cossos, com succeïa amb el guió: cal recordar que Martínez Sicluna diu explícitament que es fonien a partir dels 2 cíceros (1945, 40), i la veritat és que cap mostra tipogràfica inclou peces inferiors a aquesta longitud, cosa que hauria impossibilitat la verticalització de la pleca per sota dels interlineats a 24 punts.

En désespoir de cause, l'única hipòtesi que se m'acut per intentar explicar-ho és la possibilitat que s'hagués produït no un canvi de *cosa* —de l'element tipogràfic utilitzat— sinó un canvi de *paraula*: que en algun lloc es produís una assimilació entre el guió, anomenat *raya* en espanyol, i, en la mateixa llengua, l'antiga *raya*, dita també *pleca*, com a sinònim de 'filet d'una sola línia', terme que hem vist usat per les *Muestras de 1787* o per Sigüenza y Vera (1811), i que ja s'ha vist que va confondre Polo: que algú, en suma, parlés d'una *raya* situada en posició vertical, pensant en el guió, i algú altre entengués que es tractava d'una *pleca* 'filet curt fi'. L'escena difícilment hauria pogut tenir lloc en una impremta, perquè allí en el sentit de 'guió' no s'utilitzava la paraula *raya* sinó *menos*, com assenyalen Ramos i Martínez de Sousa (2001, s. v. *raya*).¹⁸ (Morato utilitza també únicament *menos* per a aquest concepte.) Seria més versemblant que l'equívoc s'hagués originat en algun ambient editorial. O també, en les mateixes circumstàncies, que algú al·ludís a la *pleca* com a element de separació de textos (és a dir, de paràgrafs diferents) i algú altre entengués que la separació de textos es referia a l'interior d'una mateixa línia;¹⁹ d'aquesta manera fins i tot es comprendria millor l'oscil·lació entre la barra vertical i la barra inclinada.

Sigui com sigui, la seva documentació tan tardana invita a creure que aquesta «pleca vertical» —oscil·lant en les seves primeres atestacions— és un fenomen secundari i singular limitat a l'espanyol,²⁰ d'on s'ha introduït en alguns diccionaris catalans, entre els quals el normatiu (sense que, curiosament, hagi entrat en els espanyols).

3. Una falsa «pleca» en espanyol

Segons Martín & Tapiz (1981, s. v. *pleca*), es devia fer servir una altra pleca en la composició amb tipus de caixa (però no com a element del motllo), la *pleca sacalíneas*:

Comp. Lámina de latón, alpaca o acero cromado, de igual altura que los caracteres tipográficos y de un espesor aproximado de 3 puntos, con dos pequeños salientes en los extremos, que se interpone en el componedor entre las líneas de tipos para trasladarlas al galerín o a la galera y para facilitar la composición cuando se compone sin interlinear.

La descripció és exacta, però aquesta *pleca sacalíneas* no és sinó una creació purament lexicogràfica, segons m'adverteix Martínez de Sousa (i, en efecte, jo no he trobat l'expressió en tota la bibliografia consultada en espanyol). En descriure-la, Martínez

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

17. Cap dels dos signes consta a la caixa tipogràfica de Paredes (1680). A la caixa que mostra Sigüenza y Vera (1811, 4) només hi figura, dins de la caixa alta entre les versaletes, el signe =, però el *menos* apareix juntament amb l'*igual* només entre els *signos de matemática* de la p. 99. Són detalls interessants per a la història del guió. Una nombrosíssima col·lecció de disposicions de la caixa tipogràfica, increïblement rica i ben documentada es pot veure a la pàgina web d'Alembic Press (<http://members.aol.com/alembicprs/>).

18. L'últim autor indica en el mateix lloc que *raya* en el sentit de 'filet' és propi de Mèxic. Els testimonis espanyols indicats fan veure que era una forma corrent també a la península.

19. Aquesta possibilitat m'ha estat suggerida en conversa per Martínez de Sousa, que ha tingut l'amabilitat de llegir l'esborrany final d'aquest treball i fer-me valuoses observacions.

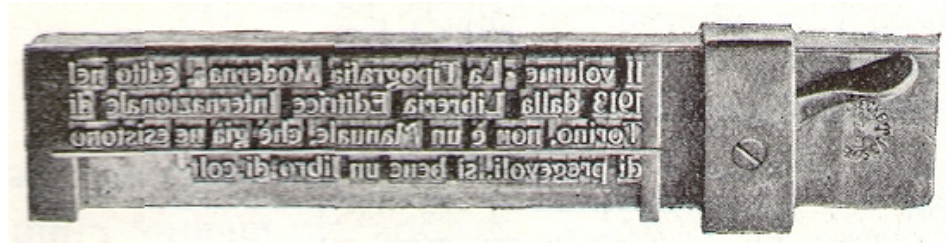
20. Vegeu la nota 15 pel que fa a altres llengües.

Els articles de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

Sicluna parla només del *sacalíneas*, que és l'única expressió utilitzada a les imprentes: «Filete o regleta recortada a propósito para sacar las líneas del componedor» (1945, 341b; n'explica l'ús a 71 i 80-81). Badia (1934, 36) en diu —amb un castellanisme enginyosament deturpat, si no és una creació paral·lela casual— *saltalíneas*: «És una tira de metall a cíceros, amb unes orelletes sobresortints, que s'empra per a fer la composició sense interlinear». El *sacalíneas*, doncs, podia improvisar-se amb una regleta de metall de fosa, i els autors del *Diccionario enciclopédico de las artes e industrias gráficas*, en redactar la versió espanyola de la font italiana que traduïen van adaptar *filetto cava-linee* per *pleca sacalíneas*.

Filetto cava-linee
(Dalmazzo, *La tipografia*,
Torí 1914, fig. 108).

Que aquesta peça, utilitzada en la composició de diaris o revistes —que amb certa freqüència es feia sense interlinear per tal d'estalviar espai—, servís per a la composició sense interlinear vol dir que ofería una superfície llisa damunt la qual els tipus podien lliscar fins a ocupar ràpidament el seu lloc, cosa que facilitava enormement la feina dels «linieros» o «paqueteros» (que era el nom que rebien els caixistes menys qualificats que componien només text de lectura, per als quals la velocitat era primordial), altrament les rugositats de la superfície de la línia de tipus inferior haurien encallat la col·locació dels tipus de la superior i haurien entretingut massa el seu treball. Un cop la línia era acabada, el *sacalíneas* es treia i es col·locava damunt de la línia composta per procedir a la composició d'una altra línia.²¹

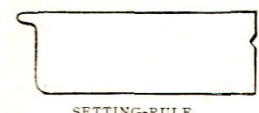
En anglès se'n deia *composing-rule* (De Vinne 1904, 46, amb un dibuix) o bé *setting-rule* (Southward 1911, i: 111-112, amb un dibuix, i 173, 187-188, sobre la manera d'usar-la); en alemany, *Setzlinie* («filet de compondre»; Hasper 1835, 124, on es dona una completíssima explicació sobre el seu ús, i 348, definició; Bauer 1941, 74);²² en italià, com ja s'ha dit, *filetto cava-linee* (Dalmazzo 1914, 112 i fig. 108).

Composing-rule
(De Vinne, *Modern
methods of book
composition*, Nova
York 1904, p. 46).

Composing-rule.

Setting-rule
(Southward,
Practical printing,
6a ed. Londres
1911, p. 112).

SETTING-RULE.

4. «Pleca» en la lexicografia catalana

El tractament que els diccionaris catalans han donat a la paraula *pleca* reflecteix de manera exemplar la tendència dels lexicògrafs de tots els temps a copiar-se els uns als altres i en el cas català a més a més la també tradicional subordinació a la lexicografia espanyola pel que fa almenys al vocabulari tècnic.

Per la molta utilitat que tindrà, dono per començar l'entrada corresponent de la primera edició del diccionari de la Real Academia Española: «*Pleca* s. f. Term. de imprenta. El molde con que se imprime una raya pequeña, y juntos varios de ellos forman una línea. Lat. *Linearis typus*» (v [1737]: 297a). Després, la definició —basada

1. «Pleca» «element tipogràfic ornamental»
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

21. Agraïixo a Miquel Plana els aclariments inclosos en aquest paràgraf (8.2.2006).

22. Martínez de Sousa cita el *filete de composición*: «filete de latón que mide de largo tantos cíceros como el ancho de la composición y que el cajista coloca en el componedor para asegurarse de que todas las líneas tendrán la misma longitud» (2001, s.v. *filete de composición*, i 1999, 111). Tenint en compte també la terminologia anglesa i alemanya penso que *filet de compondre* seria una forma possible i adequada d'anomenar el *sacalíneas* en català.

en la pleca d'una sola línia— s'actualitza —no puc precisar ara quan—, sense variar substancialment en l'aspecte que ens interessa: «*Pleca*. Filete pequeño y de una sola raya», que és la que es manté en la darrera edició (consulta del DRAE en línia, 22.2.2008).

4.1. La pleca als diccionaris del segle XIX

Com sol passar amb el lèxic dels oficis, *pleca* arriba bastant tard al diccionari, fets per literats i gent de lletres.

En el domini català, trobo el terme per primera vegada en el diccionari mallorquí de Figuera (1840), que en fa aquesta notable definició: «*Pleca*. f. Terme de impressor. *Pleca*». El valencià d'Escrig (1851) també l'entra, però copia la seva definició del de l'Academia. En canvi manca als diccionaris de la llengua catalana impresos al Principat abans de 1868. No consta a les primeres edicions del Labèrnia català (1839-40) i del quintilingüe català, publicades el mateix any (1839), però les primeres edicions de la contrapartida espanyola d'aquestes dues obres entren la paraula *pleca* de manera quasi idèntica amb una definició amanida a partir de la del diccionari de la Real Academia Española, i totes dues en donen també una mateixa equivalència catalana: «PLECA. f. impr. Una raya pequeña, que unida con otras forma una línea. *Tall*. Linearis typus» (Labèrnia 1848, II: 502a); quintilingüe: «PLECA. s. f. Una raya pequeña, que unida con otras forman una línea.— *Tall*. | Linearis typus. | Filet. = Taglio» (Martí, Bordas i Cortada 1848). No apareix cap significat de *tall* a cap de les edicions catalanes precedents de les dues obres que permeti donar un crèdit mínim a l'equivalència, que tampoc no consta a cap altra font ni entrarà a la segona edició del Labèrnia català (1864-65).²³ Que jo sàpiga, *pleca* entra per primera vegada en la lexicografia del Principat a les pàgines del *Diccionari suplement* d'Antoni Costa (1868), on s'afusella i es tradueix sense miraments l'entrada del Labèrnia castellà de 1848, basat al seu torn el de l'Academia Española: «PLECA. f. Especie de ratlleta petita, que unida ab altres contribueix á la formació de una línea en los motllos de imprimir. *Pleca*». Després *pleca* s'incorpora a les edicions posteriors del Labèrnia, però reconec que m'ha mancat empenta per seguir les vicissituds posteriors d'aquesta línia lexicogràfica, capturada a començament del segle XX per la casa Salvat (Marcet i Solà, n. 1900 [r: 638-641]).

El *Diccionari Aguiló* (1914-34), compilat dintre del segle XIX, no entra la paraula *pleca*, malgrat les notables aficions tipogràfiques del seu autor.

En tots els casos es tracta de la peça ornamental descrita en la primera secció d'aquest treball. La lexicografia catalana anterior al DIEC1 (1995) desconeix la pleca verticalitzada, que es comença a divulgar en espanyol iniciada la dècada dels setanta.

4.2. Una accepció fantasma en català: la «pleca tèxtil»

El 1927 té lloc la irrupció d'un nou significat de la paraula *pleca* en la lexicografia catalana general; a la primera edició del *Diccionari català-castellà-francès* d'Emili Vallès (més conegut amb el títol posterior de *Diccionari Pal·las*) s'hi pot veure l'entrada següent: «*pleca*. Ratlleta fragmentada dels motlles d'estampar, amb la qual es produeix una ratlla continua damunt la roba» (662a; sense equivalències al castellà ni al francès). Es tracta d'un banal *rewording* de la definició inclosa en el vocabulari tèxtil de R. Pons publicat una desena d'anys abans al *Butlletí de Dialectologia Catalana*: «*pleca*.—En els motllos d'estampar, ratlleta fragmentada amb la qual es forma una ratlla continua i sencera en la roba» (1916, 136b). Aquesta pleca, però, no ha existit mai: no és sinó la definició de la pleca tipogràfica del diccionari de la Real Academia Española adaptada al català per l'*Enciclopedia* de Josep Fiter («PLECA f. Ratlleta que fragmentada forma una

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

23. A penes caldrà que digui que *taglio* tampoc no ha significat mai en italià res que de prop o de lluny pugui fer pensar en una pleca o en un filet i que tal paraula està mancada de significat específic tipogràfic en els tres tractats clàssics del segle passat (Landi, Dalmazzo i Arneudo). Ja s'ha dit que per denominar el primer element italià usava *baffo* i per al segon *filetto*.

ratlla llarga, als motllos d'estampar. *Pleca*» [III: 448]) i traspassada incautament per Pons a l'àmbit tèxtil a partir de la confusió entre dos dels sentits de la paraula *estampar*: 'imprimir' i 'fer un dibuix amb tintes o colorants sobre un material tèxtil'.²⁴

Aquesta accepció ha tingut una deplorable fortuna en la lexicografia catalana posterior al *Pallas*. Des de la segona edició d'aquesta obra, de 1947, fins a la darrera edició de 1962 —que va ser de fet una reimpressió de la de 1947 amb algunes parts noves afegides a la fi— la «pleca tèxtil» desapareix, segurament per adaptar-se al Fabra, i només consta a *pleca* una remissió certament poc acurada: «PLECA. FILET 1, 2 i 3» (526b), atès que les primeres tres entrades de *filet* componen un quadre de *pleca* totalment diferent:

FILET. (dim. de *fil*). *arg.* Part de la motllura, llarga i estreta. 2. Perfil d'alguna cosa. CAST. *filete*; FR. *filet*. ANGL. *fillet*. 3. Peça de metall, que en les impremtes marca una ratlla, i la seva impressió. CAST. *filete*. FR. *filet*. ANGL. *ornamental rule*. (295a)

Sense comptar que l'equivalència castellana *pleca* continuava sent ignorada, la *pleca* tipogràfica passava a confondre's amb el *filet* i adquiria a més a més, inexplicablement, les dues primeres accepcions d'aquesta paraula, que no cal dir que mai no ha tingut. És de remarcar que el DCVB, s.v. *pleca*, tampoc no recull l'accepció tèxtil malgrat que el vocabulari de Pons figura a la bibliografia.

Gairebé mig segle després de la primera edició del *Pallas* i després d'un eclipsi total en la lexicografia del país, la *Gran Enciclopèdia Catalana* va rellançar el 1978, inesperadament, com a segona accepció de la paraula, la desafortunada «pleca tèxtil»: «2 TEXT Peça que correspon a un fragment de ratlla i que, unida amb altres, forma el motlle d'una ratlla en els motlles d'estampar» (vol. XI [1978]). A partir d'aquí, aquesta accepció va passar a tota la lexicografia oficiosa catalana posterior, tant la generada per Enciclopèdia Catalana (DLC, 1982; GDLC, 1998) com per Edicions 62 (GLC, 1992; GD62LC, 2000). L'Institut, per sort, no ha volgut incorporar-la al DIEC.

4.3. «Pleca» en la lexicografia moderna, normativa i paranormativa

Acabem de veure que en els diccionaris catalans del segle XIX la definició de *pleca* havia estat mediatitzada pel diccionari de la Real Academia Española. Ara veurem que el tractament de *pleca* a la lexicografia normativa continua depenent també de fonts en aquesta mateixa llengua al marge del diccionari de l'Acadèmia.²⁵

Pleca manca al *Diccionari ortogràfic* de 1917 i a les seves reedicions fins al 1931. No entra oficialment al lèxic català fins a l'aparició del *Diccionari general* de Fabra (1932), que en dóna una definició parca fins a la inexactitud: «*pleca* f. Filet». D'aquí, com és lògic, passa a la darrera edició del *Diccionari ortogràfic* (1937).

Poc menys de mig segle després de la primera edició del Fabra, quan l'autèntica *pleca* ja havia desaparegut de les impremtes, la definició del Fabra va ser substituïda a la GEC (vol. XI [1978]) per una altra de nova i més satisfactòria, tot i que es basava en unes condicions d'ús periclitades: «*pleca* f. 1 GRÀF Filet curt i fi emprat especialment en els diaris, revistes, etc., per a separar dos articles o dos títols, al final d'un capítol, etc.».

En plantejar-se la publicació d'un diccionari propi (DIEC1, 1995), l'Institut d'Estudis Catalans va modificar l'entrada *pleca* del Fabra a base d'incorporar la definició del DLC (que venia, com s'ha vist, de la GEC) i incrementar-la amb una nova accepció sintetitzada a partir de l'obra de Martín & Tapiz:

24. Afegixo, per reblar el clau, que Xavier Fargas, que ha tingut l'amabilitat de fer una recerca a petició meua, em comunica que el terme no apareix al vocabulari tèxtil dels *Vocabularis tecnic-industrials* del Primer Concurs Lexicogràfic de la Llengua Catalana (1910) ni en els posteriors *Apunts* d'Oller (1921).

25. Seria excessiu investigar sistemàticament el tema a la lexicografia «paranormativa» moderna. Sigui'm només permès d'apuntar que la definició del DCVB es limita a parafrasejar la del *Diccionari suplement* de Costa (que al seu torn, com hem vist, parafrasejava la del de la Real Academia, que remuntava a 1737): «*pleca*. f. Fragment de ratlla, peça que unida amb altres forma el motlle d'una ratlla en l'art d'estampar; cast. *pleca*» (VIII [1957], 661b).

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

pleca f. Filet curt i fi emprat, esp. en sentit horitzontal, en els diaris, en les revistes, etc. per a separar dos articles. || Ratlla vertical (|) o inclinada (/) que s'empra en alguns diccionaris per a indicar el canvi d'accepció d'un mot. *La pleca doble és formada per dues pleques simples acoblades (||, o també //).*

La introducció de la pleca com a barra vertical o inclinada va induir a retocar la primera amb la introducció de l'incís «esp. en sentit horitzontal» (com si mai n'hi haguessin hagut d'altra a les impremtes) que mancava al DLC, on es donava per descomptat que la pleca només tenia aquest sentit; ara bé, el que és més estrany és la frase en cursiva (com si fos un exemple) que la segueix: inclou l'expressió *pleca doble*, a la qual adjudica explícitament la doble forma || i //, però sense definir-la per l'ús ni donar-li entrada al diccionari (i això sense comptar que si bé l'acoblament és l'únic recurs per crear una barra inclinada doble, no ho és per a la barra vertical doble, que històricament s'ha fet sempre amb un sol signe, tot i que en mecanografia —i en la fotocomposició i la tipografia digital— sigui possible de construir-la amb dues barres verticals simples). La nova accepció introduïda al DIEC1 es trasllada al DMLC, també de l'Institut, però manca, com ja he dit, en la lexicografia oficiosa anterior a 1995 (GEC, DLC, GLC), i la posterior (GDLC, GD62LC) tampoc no li ha donat entrada malgrat la sanció oficial.

Amb la segona edició del diccionari de l'Institut (DIEC2, 2005; consultat en línia, 22.2.2008) la pleca ha tornat a moure's per adaptar-se (però només imperfectament) a l'especialització introduïda per Martínez de Sousa en espanyol, i és així que en la redacció de la primera accepció s'ha corregit un error per una banda (ha perdut la incrustació supèrflua referida al sentit horitzontal) però s'ha empijorjat per l'altra (el filet ha deixat de ser fi), i la segona ha quedat reduïda a la posició vertical (però sense que consti la *pleca doble*) mitjançant una remissió:

1 f. [AF] Filet de longitud variable però sempre relativament curt emprat per a separar blocs de text de naturalesa diferent que s'imprimeixen formant una successió.

2 f. [AF] Barra 9.1.

La nova formulació ha comportat la redefinició de *barra*, sense que en aquest cas s'hagi adoptat la distinció introduïda per Martínez de Sousa:

9 1 f. [FL] [AF] Signe gràfic (|) que serveix per a separar blocs d'informació, com ara les diferents accepcions d'un mot en els diccionaris, o les diverses línies d'un títol o d'un poema que se citen a línia seguida.

9 2 [FL] [AF] *barra doble* Signe gràfic (||) format per dues barres acoblades, que sol emprar-se en funcions similars a la barra, però assenyala una diferència més gran entre les parts separades.

9 3 [FL] [AF] [MT] *barra inclinada* Signe gràfic (/) que serveix per a indicar l'alternança o l'oposició dels dos termes que relaciona, usada també en matemàtiques per a indicar l'operació de dividir.

9 4 f. [AF] [FL] Barra inclinada.

La disposició i la redacció de les accepcions tipogràfiques de *barra* és realment tortuosa. Ara, *barra* tota sola torna a ser, a fi de comptes i com abans, indistintament vertical (acc. 9.1) o inclinada (acc. 9.4) —però en aquest darrer cas va acompanyada de l'expressió concurrent *barra inclinada* (acc. 9.3),²⁶ que mancava abans, sense que s'hi hagi incorporat *barra vertical*, com semblaria lògic— mentre que la *barra doble* (acc. 9.2), que abans apareixia en posició ambigua (només exemplificada), ara s'admet com a accepció nova però fent constar que és únicament vertical. Altrament, d'una edició a l'altra ha desaparegut l'exemplificació de la *barra doble* inclinada de l'edició anterior, signe mecanogràfic que ara resta sense denominació. L'acumulació d'asimetries en tan poques línies: semàntica, d'una banda —*barra* (vertical o inclinada) / *barra doble* (només vertical)—, i formal, de l'altra —*pleca* (barra vertical simple) / *barra doble* (barra vertical doble)—, resulta desconcertant.

En canvi, la definició de *barra inclinada* em sembla una novetat reeixida en la mesura que l'escriptura tipogràfica per ordinador ha substituït la vella escriptura meca-

1. «Pleca» 'element tipogràfic ornamental'
2. Avatars de «pleca»
3. Una falsa «pleca» en espanyol
4. «Pleca» en la lexicografia catalana

26. Observo també que segons l'Institut els matemàtics anomenen *barra inclinada* però no simplement *barra* el traç recte i inclinat cap a la dreta indicatiu de divisió.

nogràfica amb màquina de palanca. Amb aquesta, la manca de la barra vertical —present només a les caixes tipogràfiques—, se suplía amb la barra inclinada, que s’havia incorporat a la mecanografia per les seves aplicacions comercials (barra de trencat, abreviatura de xiling), i només la descurança d’impressors i editors va fer que la barra inclinada mecanogràfica, a còpia d’aparèixer en els originals mecanografiats dels autors, acabés desplaçant i substituint la barra vertical tipogràfica en la seva funció de *signe de separació*. Eliminada l’escriptura mecanogràfica en favor de la tipogràfica, la barra inclinada és ara en context alfabètic, com diu el DIEC, un *signe d’alternança* (o d’oposició) entre els dos termes que relaciona, i la barra vertical, present des de la revolució digital a tots els ordinadors amb un tecla directa, pot recuperar la seva funció pròpia, que mai no hauria hagut de perdre.²⁷

Conclusions

1. D’acord amb la bibliografia tècnica, les dades fornides oralment per impressors, caixistes i linotipistes actius en els nostres dies a Barcelona i els repertoris lexicogràfics examinats, la paraula *pleca* (d’origen desconegut) com a caràcter tipogràfic ha tingut històricament, en català i en espanyol, els significats següents:

a. Petit filet fi (anomenat també *filet de proporció* o *espai d’imprimir*) que tenia per missió separar textos que s’imprimien un sota l’altre però que convenia distingir perquè eren de naturalesa diferent; s’usava en els llibres, en posició centrada, entre el nom de l’autor i el títol en les portades, entre els diversos grups de línies d’un títol o per destacar l’autonomia d’una secció no encapçalada per un subtítol o a la fi d’un capítol; en els periòdics, entre els diversos elements d’una sèrie de notícies breus; en els impresos particulars, a la fi de les capçaleres de les cartes, etc.

b. Com a ús especialitzat de l’anterior, petit filet fi, generalment de longitud doble que l’entrada de paràgraf poc més o menys, que es col·loca justificat a l’esquerra entre el text i les notes a peu de pàgina quan la primera línia d’aquestes és la continuació d’una nota començada a la pàgina anterior i manca per tant de reclam i entrada. Aquest sentit apareix documentat sobretot entre linotipistes, mentre que als tallers de caixa de les impremtes s’utilitza l’expressió *filet de nota*.

2. L’expressió *pleca diagonal* com a descriptiva de la barra inclinada apareix documentada per primera vegada el 1907 en un manual de mecanografia redactat pel dactilògraf, taquígraf i estenotipista Enrique Mhartín y Guix. A partir de 1974 s’entra en espanyol en un període d’innovació pel que fa al significat de la paraula *pleca*. Primer es converteix en una barra indistintament vertical o inclinada: Polo (1974) en parla de manera poc precisa i Martínez de Sousa (1974) la defineix clarament així. I en el darrer autor esmentat apareix per primera vegada l’expressió *pleca doble* amb el significat de ‘barra vertical doble’. El 1981 apareix, també per primera vegada en un treball en espanyol (Martín & Tapiz), l’expressió *pleca doble* amb el significat de ‘barra doble indistintament vertical o inclinada’. A partir de 1987 en les seves publicacions Martínez de Sousa distingeix sistemàticament entre la *barra*, sempre inclinada, i la *pleca*, sempre vertical, totes dues amb els corresponents signes dobles.

3. Apareix en espanyol, al *Diccionario enciclopédico de las artes e industrias gráficas*, de Martín & Tapiz (1981) una *pleca sacalíneas* que resulta ser una creació purament lexicogràfica per traduir l’original italià *filetto cava-linee* en comptes del simple *sacalíneas*, únic terme usat a les impremtes.

4. En els diccionaris catalans, el significat de la paraula *pleca* oscil·la sempre en dependència de l’espanyol.

a. El primer diccionari català que l’entra és el mallorquí de Figuera (1840), i al Principat el *Diccionari suplement* de Costa (1868), en el segon cas amb una definició calcada

27. En contrast amb el progrés fet pel DIEC2 en la definició de la barra inclinada, el GDLC (consultat en línia, 24.2.2008), després de descriure el signe *barra* correctament, dóna a entendre encara que la barra vertical té les mateixes funcions que l’altra: «*barra* 1. Signe gràfic constituït per una línia vertical (|) o inclinada (/) que serveix per a indicar l’alternança o l’oposició dels dos termes que relaciona». Caldria actualitzar aquest article.

**Els articles
de Preedicio.com**

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

del de la Real Academia Española, com succeeix amb pràcticament tots els diccionaris que la inclouran durant el segle XIX.

b. L'ambigüitat de la definició de la Real Academia en la formulació de l'*Enciclopedia* de Joseph Fiter (1913) ocasiona que R. Pons creï una accepció fantasma de la paraula *pleca* lligada a la indústria tèxtil, accepció que és assumida per la primera edició del *Diccionario Pallas* d'Emili Vallès (1927). L'accepció desapareix en les edicions posteriors d'aquest diccionari (probablement perquè el 1932 el diccionari Fabra no la recull) i en la lexicografia catalana fins al 1978, en què és relançada per la *Gran Enciclopèdia Catalana* i assumida tot seguit pels diccionaris de l'Enciclopèdia Catalana (DLC, 1982; GDLC, 1998) i Edicions 62 (GLC, 1992; GD62LC, 2000).

c. El 1995 l'Institut adopta per al DIEC1 la definició de *pleca* com a 'filet fi curt' de la GEC, hi afegeix una segona accepció com a 'barra indistintament vertical o inclinada' en formulació procedent del *Diccionario enciclopédico* de Martín & Tapiz (1981) i dona a entendre —sense in-cloure-ho explícitament com a forma composta— que *pleca doble* equival a 'barra doble indistintament vertical o inclinada' com admeten els mateixos autors; les dues barres, vertical o inclinada, tenen segons l'Institut, tant si són senzilles com dobles, la mateixa funció: «indicar el canvi d'accepció d'un mot» en els diccionaris. El 2005 el DIEC2 opta per (a) sancionar *pleca* només com a 'barra vertical', d'acord amb la proposta de Martínez de Sousa (1987) per a l'espanyol (que tanmateix no ha estat acceptada encara per la Real Academia); (b) a diferència de Martínez de Sousa, mantenir *barra* com a 'barra indistintament vertical i inclinada', i (c) admetre *barra doble* només com a 'barra vertical doble' en una curiosa asimetria amb la *pleca*, per tal com no s'admet la forma *pleca doble*.

Els articles
de Preedicio.com

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»

Llista de referències

- ARNEUDO, Giuseppe Isidoro. 1917-25. *Dizionario esegetico tecnico e storico per le arti grafiche, con speciale riguardo alla tipografia*. 3 vols. Torí: Regia Scuola Tipografica.
- BADIA I FERRER, Lluís. 1934. *Rudiments de tipografia per als educands de l'Escola-Obrador del Grup Benèfic*. Barcelona: Patronat d'Assistència social - Comissió de Protecció de Menors.
- BAUER, Friedrich. 1941. *Handbuch für Schriftsetzer*. 10a ed. Klimsch Graphische Bücherei. Frankfurt: Verlag von Klimsch & Co.
- BOLLO Y TORRE, Francisco. 1889. *Manual del cajista de imprenta*. Madrid: Fundación Tipográfica de Aguado.
- COROMINES, Joan; i José Antonio PASCUAL. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 6 vols. Madrid: Gredos 1980-91.
- COSTA, Antoni C. 1868. *Diccionari suplement de tots los diccionaris publicats fins ara de la llengua catalana*. Barcelona: Germans Espasa, Editors.
- DALMAZZO, Gianolio. 1914. *La tipografia: Storia, tecnica moderna ed esercizio industriale dell'arte della stampa*. Torí: Libreria Editrice Internazionale.
- DCVB] ALCOVER, Antoni M.; i Francesc de B. MOLL. [1926]-1962. *Diccionari-català-valencià-balear*. 10 vols. Palma: Impremta de mossèn Alcover i Gràfiques Miramar. <<http://dcvb.iec.cat/>> [Consulta: 30 abril 2010].
- DE VINNE, Theodore Low. 1902. *Correct composition. The Practice of Typography*. 2a ed. Nova York: The Century Co.
- . 1904. *Modern methods of book composition. The Practice of Typography*. Nova York: The Century Co.
- Diccionari Aguiló*. [1914]-34. *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*. 8 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Facs., Barcelona: Alta Fulla 1988, 4 vols.)
- Diccionari Pallas*] v. Vallès, Emili. 1927.
- Diccionari quintilingüe*] *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*. 1839. Per una societat de catalans. Barcelona: Imprèmta de Joseph Torner.
- DIEC] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. 1995 (2a ed. 2005). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Edicions 62. <<http://dlc.iec.cat/>> [Consulta: 30 abril 2010].
- DLC] *Diccionari de la llengua catalana*. 1982. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DMLC] *Diccionari manual de la llengua catalana*. 2000. Barcelona: Edhasa.
- ESCRIG, José. 1851. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Impremta de J. Ferrer de Orga.
- FABRA, Pompeu (dir.). 1917 (4a ed. 1937). *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu. 1932. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Catalònia.
- FAMADES Villamur, José. 1882. *Manual de la tipografía española*. Barcelona: Tipografía de los sucesores de N. Ramírez y C.^a
- FIGUERA, Pere Antoni. 1840. *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma: Impremta y Libreria de Esteva Trias.
- FITER, Joseph. [1913]. *Enciclopedia moderna catalana ab la seua correspondencia castellana*. 5 vols. Barcelona: Joseph Gallach.
- FOURNIER, Henri [Enrique]. s.a. [1904] *Manual del arte tipográfico*. Versió castellana de P. Morante. París: Garnier Hermanos.
- FOURNIER, Henri. 1825. *Traité de la typographie*. París: Imprimerie de H. Fournier. (Facs., Westmead: Gregg International Publishers Ltd. 1971.)
- FOURNIER, Pierre-Simon. 1995. *The «Manuel typographique» of Pierre-Simon Fournier le jeune together with «Fournier on typefounding»*. A cura de James Mosley, traducció de Harry Carter. Darmstadt: Technische Hochschule Darmstadt.
- FUNDICIÓN DE CARACTERES DE IMPRENTA [...] DE ANTONIO LÓPEZ. 1869. [Catàleg de tipus d'impremta]. Barcelona.
- FUNDICIÓN TIPOGRÁFICA DE RICHARD GANS. 1922. *Muestrario*. Edición VI. Madrid. ———. s.d. [c1913]. *Muestrario*. Edición V. 2 vols. Madrid.

Els articles
de Preedicio.com
JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»

- GD62LC] *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*. 2000. Barcelona: Edicions 62.
<<http://www.enciclopedia.cat/>> [Consulta: 30 abril 2010].
- GDLC] *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1998.
- GEC] *Gran enciclopèdia catalana*. 1969-83. 15 vols. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
<<http://www.enciclopedia.cat/>> [Consulta: 30 abril 2010].
- GIRÁLDEZ, José. 1884. *Tratado de la tipografía ó arte de la imprenta*. Madrid: Imprenta de Eduardo Cuesta y Sánchez.
- GLC] *Gran Larousse català*. 1990-93. 10 vols. Barcelona: Edicions 62.
- HASPER, Wilhelm. 1835. *Handbuch der Buchdruckerkunst*. Karlsruhe i Baden: D. R. Marx'schen Buchhandlung. (Facs., Hannover: Th. Schäffer 1986.)
- JOSEPH I MAYOL, Miquel. 1979. *Com es fa un llibre: Diccionari de les arts gràfiques*. Barcelona: Pòrtic.
- LABÈRNIA, Pere. 1839-40. *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. 2 vols. Barcelona: Hereus de la Viuda Pla. (2a ed., Barcelona: Espasa Germans, Editors 1864-65.)
- . 1844. *Diccionario de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina*. Barcelona: Imprenta de D. J. M. de Grau.
- LANDI, Salvatore. 1914-17. *Tipografia. Manuali Hoepli*. 2 vols. Milà: Hoepli.
- LECLERC, Émile. 1939. *Nouveau manuel de typographie*. Manuels-Roret. París: Malfrère.
- LEDUC, Henri. 1948. *Manuel du compositeur typographe (Composition à la main - Composition mécanique)*. París: J.-B. Baillièrre et Fils.
- LEFÈVRE, Théotiste. 1883. *Guide pratique du compositeur et de l'imprimeur typographes*. 2 vols. París: Librairie de Firmin-Didot & Cie. (Facs., París: L'Harmattan 1999, 1 vol.)
- Linotype one-line specimens*. 1958. Nova York: Mergenthaler Linotype.
- MARCET, Pere; i Joan SOLÀ. 1998. *Història de la lingüística catalana: Repertori crític*. 2 vols. Barcelona: Universitat de Girona, Eumo Editorial, Universitat de Vic.
- MARTÍ [Miquel Anton]; [Lluís] BORDAS i [Joan] CORTADA. 1842. *Diccionario castellano-catalán-latino-francés-italiano*. 3 vols. Barcelona: Impremta d'A. Brusi.
- MARTÍN, Euniciano. 1970. *La composición en artes gráficas. I: Historia de las artes gráficas, composición ordinaria y especial, compaginación*. Barcelona: Ediciones Don Bosco.
- MARTÍN, Euniciano; i L. TAPIZ (dirs.). 1981. *Diccionario enciclopédico de las artes e industrias gráficas*. Barcelona: Ediciones Don Bosco.
- MARTÍNEZ BARGUEÑO, Manuel. 2007. «Estudio preliminar». Dins Enrique Mhartín y Guix. *Manual del empleado*. Facs. de la 5a ed. [Madrid 1905]. Madrid: Ministerio de Administraciones Públicas. Pp. 7-65.
- MARTÍNEZ DE SOUSA, José. 1974. *Diccionario de tipografía y del libro*. Barcelona: Labor.
- . 1987. *Diccionario de ortografía técnica: Normas de metodología y presentación de trabajos científicos, bibliológicos y tipográficos*. Biblioteca del Libro. Salamanca: Fundación Germán Sánchez Ruipérez / Ediciones Pirámide.
- . 1996. *Diccionario de ortografía de la lengua española*. Madrid: Paraninfo.
- . 2000. *Manual de estilo de la lengua española*. Gijón: Trea.
- . 2001. *Diccionario de edición, tipografía y artes gráficas*. Gijón: Trea.
- MARTÍNEZ SICLUNA, Vicente. 1945. *Teoría y práctica de la tipografía, con nociones de las industrias afines: Manual para aprendices y oficiales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- MELÚS, Pelegrín; i Francisco MILLÀ. 1939. *El libro del corrector: Vademécum de los escritores y de los profesionales de la tipografía*. Barcelona: s. d.
- MHARTÍN Y GUIX, Enrique. 1907. *Mecanografía y policopia: Lecciones teórico prácticas de escritura mecánica*. 5a ed. Madrid: Librería Editorial de Bailly-Baillièrre e Hijos.
- MOLINER, María. 2003. *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- MORATO, Juan José. 1900. *Guía práctica del compositor tipográfico*. Madrid: Imprenta de Hernando y Compañía.
- Muestras] *Muestras de los nuevos punzones y matrices para la letra de imprenta ejecutados por orden de S.M. i de su caudal destinado a la dotacion de su real Biblioteca*. 1787. Madrid. (Facs. a cura de Jaume Moll, Madrid: El Crotalón 1988; 2 vols.)
- OLLER I ESTEFA, Jeroni. 1921. *Apunts de teoria dels teixits*. Biblioteca Indústria Tèxtil. Barcelona.
- PALACIOS, José María. 1845. *Manual del cajista y de la tipografía*. Madrid: Ducazcal y Cía. (2a ed., Madrid: Librería de Don José Cuesta 1861.)

**Els articles
de Preedicio.com**

JOSEP M. PUJOL.
«Paraules i coses: cat.
i esp. «pleca»»

- PAREDES, Alonso Víctor de. 1680 (2002). *Institución y origen del arte de la imprenta y reglas generales para los componedores*. A cura de Jaime Moll, nota editorial de Víctor Infantes. Madrid: Calambur.
- POLO, José. 1974. *Ortografía y ciencia del lenguaje*. Madrid: Paraninfo.
- PONS, R. 1916. «Vocabulari català de les indústries tèxtils i llurs derivades». *Butlletí de Dialectologia Catalana* 4: 59-164.
- PUJOL, Josep M. 2002. «L'escriptura tipogràfica, 1: La font digital». *Llengua i Ús* 22 (3r quadr.): 24-35. <http://www6.gencat.cat/llengcat/liu/22_111.pdf> [Consulta: 30 abril 2010].
- RAMOS MARTÍNEZ, R. 1963. *Corrección de pruebas tipográficas*. Mèxic: Uteha.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. 1726-39. *Diccionario de la lengua castellana*. 6 vols. Madrid. (Facs., Madrid: Gredos 1979, 3 vols.)
- SECO, Manuel. 1999. *Diccionario del español actual*. Madrid: Santillana.
- SERRA OLIVERES, Antonio. 1852. *Manual de la tipografía española, ó sea, El arte de la imprenta*. Madrid: Librería de D. Eduardo Oliveres.
- SIGÜENZA Y VERA, Juan José. 1811. *Mecanismo del arte de la imprenta para facilidad de los operarios que le exerzan*. Madrid: Imprenta de la Compañía de Impresores y Libreros del Reyno. (Facs., Madrid: Ollero y Ramos 1992.)
- SIMÓ Y BADIA, Ramón. 1855. *Manual técnico práctico de la tipografía*. Barcelona.
- SMITH, John. 1755. *The printer's grammar*. Londres: John Smith. (Facs., Londres: The Gregg Press 1965.)
- SOL, Ramon. 1992. *Manual práctico de estilo*. Barcelona: Urano.
- SOUTHWARD, John. 1911. *Practical printing: A handbook of the art of typography*. 4a i 5a eds. rev. per Arthur Powell, 6a rev. per George Joyner. 2 vols. Londres: The «Printers' Register» Office.
- VALLÈS, Emili. 1927. *Diccionari català-castellà-francès*. Barcelona: Editorial Pallas. (2a ed., *Diccionari Pallas*. Barcelona: S.A. Horta d'Impressions 1947.)
- Vocabularis tècnic-industrials. Procedents del Primer Concurs Lexicogràfic de la Llengua Catalana organitzat pel Centre Popular Catalanista de S. Andreu del Palomar l'any 1908*. 1910. Barcelona: Impr. J. Horta.

SUMARI

Objectiu i mètode	1
1. «Pleca» ‘element tipogràfic ornamental, amb una o diverses línies gravades’	1
1.1. «Pleca» ‘filet de proporció, espai d’imprimir’ – bigoti	2
<i>Obsolescència de la pleca ornamental</i>	6
1.2. «Pleca» ‘filet curt de separació entre text i notes’	7
2. Avatars de «pleca» ‘barra vertical o inclinada’ en espanyol	8
1907: <i>La «pleca diagonal»</i>	9
1974: «Pleca» ‘barra inclinada o vertical’	9
1974: «Pleca» ‘barra vertical o inclinada’ i «doble pleca» ‘barra doble vertical’	9
1981: «Pleca» ‘barra vertical o inclinada’ i «doble pleca» ‘doble barra vertical o inclinada’	10
1987: <i>Especialització de «pleca» ‘barra vertical’ i «barra» ‘barra inclinada’</i>	11
<i>Excurs tècnic: la barra vertical simple o doble en les impremtes de l’edat de plom</i>	12
3. Una falsa «pleca» en espanyol	13
4. «Pleca» en la lexicografia catalana	14
4.1. La pleca als diccionaris del segle XIX	15
4.2. Una accepció fantasma en català: la «pleca tèxtil»	15
4.3. «Pleca» en la lexicografia moderna, normativa i paranormativa	16
Conclusions	18
Llista de referències	20

Aquest article s'ha acabat de
compondre digitalment, amb
la lletra Pradell OT en cos 10,5,
el dia 3 de maig del 2010 a
Vilanova i la Geltrú. ❧